

ILUSTRACIÓN: *Esfera de noticias*

AUTOR: A. T.

Encontro con Xosé Neira Vilas: *Camiño bretemoso* e a experiencia migratoria

Martín Fernández Fernández
Leire Porral Combarros

[Recibido, 29 marzo 2016; aceptado, 2 maio 2016]

<http://dx.doi.org/10.15304/bgl.48.3222>

Este encontro¹ tivo lugar nun bretemoso día de setembro de 2015 na pequena aldea de Gres, Vila de Cruces (Pontevedra). Tempo atrás, concertáramos a cita para reunirmonos na casa do propio autor despois dunha amable conversa telefónica. Xosé Neira Vilas aceptara sen dúbida a nosa proposta.

O día sinalado emprendemos o traxecto en coche dende Santiago. Ao cabo dun tempo, a paisaxe que íamos descubrindo ao ir descendendo polo val do Ulla, paseniñamente, foínos transportando ao mundo dese neno labrego tan querido na nosa literatura. A ponte, o río, a igrexa, as árbores... Estabamos a afundirnos na máxica atmosfera da narrativa de Xosé Neira Vilas.

Unha vez alí, recibímonos na súa librería particular. Centos de historias se atopaban nos estantes, cadros e fotografías nas paredes e nas mesas, esculturas e figuríñas... Sumidos nese ambiente, o autor ofreceunos dúas cómodas butacas nas que tomar asento e, despois das presentacións e dos nosos nervios iniciais, comezamos a falar co escritor. Xa desde un primeiro momento, a súa proximidade e humildade marcaron a entrevista. Nela comezamos discutindo a súa obra *Camiño bretemoso* (1967) e fomos falando doutros moitos temas que xurdiron da súa propia experiencia migratoria.

---

¹ Foi realizado no marco dos nosos Traballos de Fin de Grao supervisados pola Dra. Manuela Palacios González (Facultade de Filoloxía, USC).

O escrito que vén a continuación é unha reprodución da conversa que tivemos aquela tarde co autor:

MARTÍN FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ / LEIRE PORRAL COMBARROS. *Por que non ten nome o protagonista de Camiño bretemoso?*

XOSÉ NEIRA VILAS. Non hai motivo. Primeiro é o anonimato en si mesmo da emigración. Non ten nome. Pero, por outro lado, a min gústame experimentar. A novela non se sabe ben que cousa é, na novela cabe todo. *Remuíño de sombras* (1972) é completamente distinta, é unha novela como *No latexar da aldea* [por publicar] que entra agora en prensa. En *Remuíño de sombras*, o protagonista está na cidade de Bos Aires e as sombras son todos eses emigrantes ou ben as cartas que o protagonista manda aos pais. Cada sete ou oito páxinas hai unha carta aos pais. Ou unha reflexión, non se sabe de quen... É unha cousa de anacos. O prólogo di que é unha novela en forma de 'parqué', igual que *No latexar da aldea* que é unha novela fragmentaria na aldea. A min gústame experimentar e un deses experimentos foi non lle poñer nome ó narrador.

6

MFF/LPC. *É algo desconcertante. Pode que sexa por crear unha experiencia universal?*

XNV. Non foi nada deliberado, saíu así. Hai unha novela de Albert Camus que é así tamén. Eu non foi por imitalo, pero buscando asociacións... Igual que a de Bos Aires e esta que presentei agora (*No latexar da aldea*), son as únicas novelas da literatura galega de todos os tempos como novelas fragmentadas. Novela fragmentada aquí non hai. Novela fragmentada era por exemplo *Manhattan Transfer* (1925) de John dos Passos ou *La feria* (1967) do mexicano Juan José Arreola. Non hai polo tanto unha vida nin un argumento de punta ao cabo; é múltiple.

MFF/LPC. *O medo que ten o protagonista coas mulleres, esta incapacidade de mostrar os afectos, de onde sae?*

XNV. Aí viría Freud... Hai tantos homes que teñen medo ante a muller. Iso é un complexo que ten el ante a muller. El adora a Isolina, recorda o seu vestido pero o mesmo tempo non se atreve con ningunha outra muller. O outro día lin un traballo literario que era dese tipo de personalidades. Hai moitos tipos de conflitos íntimos de tipo sexual e ese é un máis. Non é nada especial;

é unha cousa que, darase máis ou darase menos, pero quen ten ese complexo non o conta. Pero hai moitos, moitos... Antes, por exemplo, pensábase que un home solteiro era homosexual. Non necesariamente... Aquí, o narrador non ten muller. Por que? Non se sabe. Pode ser impotente, pode ser homosexual, pode ser mil cousas. Ás veces hai traumas que veñen desde a infancia e quedan marcados aí. Quedaban polos pais, por un tío... Cal é a razón pola que moitas mulleres acoden ao lesbianismo? Ao mellor por teren un pai bruto, un pai impositivo, as mulleres apártanse dos homes. Ou que lles pegaba ou simplemente que as ameazaba ou calquera cousa.

Hai moitos traumas, moitas cousas que veñen de antes. O protagonista de *Camiño bretemoso* idealiza a Isolina pero de lonxe. Recordábaa na Patagonia, recordaba a súa imaxe, idealizábaa pero con complexos. Complexos sexuais hai moitos no home e na muller, sobre todo no home.

MFF/LPC. *Pode que teña que ver coa educación relixiosa que el recibe?*

XNV. Pode, pode que teña. De feito ás veces a relixión, unha forma de educación relixiosa excesiva, pode mancar. Pero non todo, non. En parte pode ser, que sei eu, no seu caso algo conxénito. Non se pode buscar moito máis que dicir que é un home con complexos ante a muller. Ao mesmo tempo gústalle a muller, el recorda aquela moza, pero non mantén trato con ningunha outra nin en Bos Aires nin na Patagonia.

MFF/LPC. *Entón ese aspecto da personalidade do protagonista ten que ver con esa intención súa de experimentar? Ademais, esa frustración sexual, tería algunha razón implícita no libro?*

XNV. Ten, si. E é unha das taras humanas que eu quixen levar á literatura mediante ese personaxe. Ten unha razón implícita porque hai que retratar o personaxe. Pódese retratar de moitas maneiras pero aquí retrátase como un distanciamento da muller. Podería ter medo aos animais, aos fantasmas... pero el, neste caso, é así. É unha maneira máis de retratar. O complexo é unha máis das súas frustracións.

MFF/LPC. *A memoria é un tema moi recorrente na literatura de exilio e migración. Ás veces chega a crear obsesións como esta, a idealización dunha persoa. Daquela, cre vostede que se recorda o pasado como unha forma de estar arraigado á terra?*

XNV. É unha forma de seguir sendo. Unha forma de non perderse. Isolina é unha fixación erótica que el ten daquela imaxe, daquela moza veciña que lle axuda a vivir dalgunha maneira. Pero ao mesmo tempo, distanciada, non chegou a nada con ela. O que pasa é que o que emigra ten recordos. Cando eu regreso despois de estar vinte e catro anos fóra, doce en Arxentina e doce en Cuba, empezo a preguntar: “e que foi daquela cerdeira de alá? E que foi do ciprés que estaba no atrio da igrexa?”. Acordábame das árbores! E de persoas. Un chega recoñecendo o que deixou, rescatando a memoria. E se por riba diso escribes pois é unha maneira máis de utilizar a memoria.

A memoria é unha forma de non disolverse. Sobre todo os galegos. Eu coñecín en Bos Aires a xente do sur de Italia, do sur de Portugal, de Castilla... e cando lles falaba sobre o seu país ou aldea dicían: “Nada, iso xa quedou atrás”. Non lles importaba nin o pai, nin a nai, nin a terra, nin a paisaxe nin nada. Aos galegos importáballes e reproducían as festas. Algúns músicos levaban os seus instrumentos e facían pequenas bandas de música. Ata coñecín algún que tiña semente de toxo. No centro de Bos Aires eu podía atopar comida galega (cachelos, caldo galego...). Din algúns que hai unha cousa que se chama “moriña gastronómica”.

8

Esa é a diferenza que hai nos galegos. Teñen unha memoria do deixado atrás ata o punto de que fixeron escolas aquí e nunca máis foron analfabetos. Trescentas dezasete escolas fixeron aquí, en Galicia. Un velliño contábame que as facían para que os rapaces, cando emigraran, non tiveran que sufrir as burlas por non saber ler nin escribir. E ademais para que non se viran forzados a realizar os traballos máis duros, que tamén eran os peor pagados. É dicir, pensaban no futuro dos seus veciños, nenos incluso. Con enormes esforzos sostiveron esas escolas. De feito, había moitas asociacións e grupos de galegos co fin de que, cando chegara un galego a América, sempre tiveran axuda dos demais. Os galegos son esencialmente solidarios. Hai sesenta ou setenta anos calquera podía emigrar a Cuba. Pero se chegaba a La Habana e non tiña ninguén que o esperara, tiña que ir a un hotel de emigrantes que había alí, en corentena... Pero entón ía alguén do Centro Galego a buscar emigrantes e ofrecíaselles traballo.

MFF/LPC. *Volvendo a Camiño bretemoso, hai unha pasaxe no libro no que aparece un soño e nese soño suxírese que a emigración é ese ‘camiño bretemoso’ do que se está a falar. Considérao vostede deste xeito?*

XNV. A migración é un camiño bretemoso, nebuloso, incerto. Ao que emigra non lle queda outra que adaptarse e o que quería á familia añorábaa naturalmente. Añorábase a aldea, as festas, todo... O camiño era bretemoso porque moitas veces un atópase con inxustizas, con traballos moi duros, con cousas que un non quere facer; pero había sempre que seguir para adiante nese camiño. Había que romper esa brétema e seguir.

MFF/LPC. *E durante ese camiño bretemoso, tíñase na mente o obxectivo de volver?*

Lamentablemente non. É dicir, o emigrante que foi a Alemaña ou a Suíza nos últimos anos pensa en xuntar diñeiro e volver. O que ía a América facía xiros de cartos para aquí pero moi poucos pensaban nunha volta. Moi poucos pensaban no regreso. E se regresaban algunha vez era mentres vivían os pais e cando estes morrían xa nin lles interesaba sequera. A inmensa maioría non volveron.

No caso dos exiliados é diferente. Eles foron empuxados á forza por unha circunstancia, a guerra. Os exiliados si que querían volver. Volveu Dieste, volveu Valenzuela, volveu Seoane... O exiliado da guerra si quería regresar.

Había outro tipo de emigrante: o do pobre miserable de alá dunha montaña de Ourense. Ese pensaba que a súa aldea e a súa casa, despois de trinta ou corenta anos, seguían igual. E entón non quería saber nada daquela miseria sen luz eléctrica, sen nada... Non quería volver á lama, aos zocos, ao pan de millo, á roupa remendada. Tiña esa imaxe, pensaba que todo seguía igual e por iso prefería quedar na cidade.

O exiliado non, xa tiña unha maneira de vida distinta aquí, era profesor, enxeñeiro... Pero no outro caso, unha gran cantidade de emigrantes non volveron. Aquilo que dicía Castela de “devolverlle á terra o corpo que nos emprestou para vivir...”, iso en todos [os exiliados] aplicábase.

MFF/LPC. *Como é a reacción dun emigrante cando volve a súa terra e ve que todo cambiou? Como se asimila o cambio?*

XNV. Cada un asimíla a súa maneira pero depende moito dos anos. Os que volvían eran os que non pasaran moitos anos fóra. Cando pasaban moitos xa non lles interesaba volver. O outro día fixéronme unha entrevista e dixerínelles que eu era como un “salmón“. O salmón nace no río, aquí temos o río Ulla...

Ao salmón cando crece chamámoslle “anduriño” que é cando vai ao mar. Pero cando é vello volve ao río. O emigrante é igual pero, de dous mil que van ao mar, volven trinta ou corenta ao río. Volven uns poucos nada máis.

MFF/LPC. *Por que América como destino?*

XNV. A cidade de Bos Aires atraía moito a xente. Había emigración a Alemaña e Suíza pero non era coma a de América. Había por exemplo cervexarías en Alemaña onde os inmigrantes tiñan prohibida a entrada. Tampouco podían afiliarse a asociacións sen máis. En Suíza chegóuselles a prohibir que levaran a muller ou os fillos e na casa tiñan unha especie de refuxio para escondelos por se viña un inspector de traballo. Todo isto non ocorría en América. En América eu quería asociarme a calquera entidade e soamente preguntaban se era arxentino ou español. No trato salarial nas empresas era igual, non había discriminación ningunha. Por iso aquilo era máis atractivo.

Ademais tamén influía o tema da lingua. Un campesiño galego que tivera que meterse co alemán ou co francés de Suíza era máis problemático. Neste caso había a barreira de idioma. En América non sucedía isto porque o galego ou o castelán entendíanse igual, non había problema.

10

Eu por exemplo formeime en xornalismo en Bos Aires mentres que aquí en Galicia non podía estudar. Descubro Galicia e convírtome en activista da cultura galega. Todas esas paixóns danse fóra. Fronte aos complexos que había co idioma, en América non había ningún. De feito, había cátedras de lingua galega en Bos Aires, en Montevideo, na Habana... Están orgullosísimos os fillos e netos de galegos de falar a lingua de seus avós e de seus pais. Os que teñen complexos coa lingua son os que están aquí, alá non.

MFF/LPC. *Como percibe vostede os movementos migratorios daqueles anos? Había diferenzas nos fluxos migratorios entre os primeiros decenios de século?*

XNV. A emigración a Cuba acabou coa crise mundial capitalista do ano 29. Nos anos 30 ou 31 fóronse os últimos. Na Arxentina houbo unha vaga de emigración despois da Segunda Guerra Mundial, ao redor de 1945. Eu fun nesa racha. Nos anos 50 había en Bos Aires catro centos mil galegos. Arxentina por exemplo tiña moito traballo debido ás grandes exportacións de millo e carne que se mandaban á Europa destruída. Había un desenvolvemento e por iso había posibilidades de traballo.

Durante a Guerra Civil case non houbo emigración. Houbo algún exiliado como Seoane que marchou no 39 pero non houbo moitos emigrantes. O auxe industrial en Arxentina veu cando acabou a guerra no ano 45 e foi a causa dos movementos masivos de emigrantes.

MFF/LPC. *A situación que ten a persoa que emigra ten que ser difícil. Como tomou a súa decisión?*

XNV. O meu caso foi simple. Eu rematara a escola primaria e traballara na terra desde neno. Fixen un curso de perito mercantil, nin chegaba a iso, de contaduría de libros por correspondencia. E grazas a iso, con dezaseis anos puiden empregarme nunha oficina que había aquí en Gres onde tiña un salario maior ca o de mestre. Estaba relativamente ben en comparación co resto de miles de veciños. Eu quería seguir estudando, quería facer bacharelato e ir á universidade pero meus pais non tiñan con que pagarme aquí unha pensión para poder estudar. Busquei traballo en Santiago, en Coruña, en Madrid, pero calquera traballo, dábame igual traballar de día e estudar pola noite. E despois emigrei e puiden estudar alá. Emigrei para ter libros e conseguín libros para estudar...

Despois do encontro, non puidemos evitar pedirlle que nos dedicase uns exemplares dos seus libros que levabamos canda nós. Como non puido ser menos, aceptou cun sorriso que aínda preservaba a ilusión de quen dedica unha das súas primeiras composicións a un inspirado lector. Despedímonos e, mentres ía caendo a tarde, emprendiamos o camiño de volta cara a Santiago nun silencio no que aínda pairaban as historias que nos contara no noso encontro o mestre Xosé Neira Vilas.

Martín Fernández Fernández

Universidade de Santiago de Compostela

Leire Porral Combarros

Universidade de Santiago de Compostela